

HADİS RİVAYETİNDE TEFERRÜD VE KISIMLARI

Tahsin KAZAN

Fırat Üni. İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi,
e-posta: tkazan12@hotmail.com
Orcid: 0000-0002-7675-9000

Geliş Tarihi/Received:

22.11.2019

Kabul Tarihi/Accepted:

16.12.2019

e-Yayım/e-Printed:

31.12.2019

ÖZ

Müslümanların nezdinde hadisler, onların hayatlarını şekillendiren temel esaslardan biridir. Muhaddisler, hadislerin kaynağının tespiti için bir usûl geliştirmişlerdir. Hadis usûlünde kavramlar önemli bir yer tutmaktadır. Bu nedenle kavramların incelenmesi önemlidir. Zira bu kavramlardan yola çıkılarak hadisler hakkında ya ret ya da kabul yönünde hükümler verilecektir. Bu itibarla hadis usûlünde yer alan her kavram, müstakil olarak ele alınmalı ve o kavramla ilgili tüm detaylar zikredilmelidir. Bu bağlamda önemli gördüğümüz kavramlardan biri de "teferrüd" kavramıdır. Usûl kitaplarında yer alan teferrüd kavramının, hem sözlük hem de istilâh anlamıyla irdelenmesinde fayda vardır. Zira "teferrüd" râvîlerin sayısı ile ilgilidir. Nitekim râvîlerin sayısına bakılarak hadisler hakkında hükümler verilmektedir. Öyle ki, râvî sayısının çokluğu göz önünde bulundurularak mütevâtir hadisler tetkikten muaf tutulmaktadır.

Hadislerde teferrüdün nedeni ve sihate tesiri açıklığa kavuşturulması gereken bir husustur. Ayrıca râvî hakkında verilen hükmün teferrüde ne derecede etki ettiği de belirlenmelidir. Bir rivayetin müt'âbi'inin veya şâhidinin var olup olmadığı ya da hükme tesirinin olup olmadığı ortaya konulmalı ve münferid râvîlerin tüm rivayetlerine aynı hükmü vermenin doğru olup olmayacağı izâh edilmelidir. Çalışmada bu konular üzerinde durulmuştur. Hadiste teferrüd konusunda ele alınması gereken bir diğer husus da ferd hadislerin yer aldığı kaynakların tespitidir. Çalışmanın sonunda bu kaynaklar hakkında kısaca bilgi verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Teferrüd, Teferrüdün Sebepleri, Teferrüdün Hükümü

In the Hadith Narrative Tafarrud and Parts

ABSTRACT

In the eyes of Muslims, the hadiths are the principles that shape their lives. Muhaddis have established a procedure for the determination of this source. Since the procedure consists of concepts, it is important to examine all the concepts in this discipline. Because, based on these concepts, there will be provisions about either hadith or acceptance. In this respect, each concept in the hadith method should be considered as an individual and all details about that concept should be mentioned. In this respect, each concept in the hadith method should be considered as an individual and all details about that concept should be mentioned. The concept of telegraph, which is included in the Usûl books, needs to be examined both in terms of dictionary and speed. In fact, modest hadiths are exempted from the provision considering the abundance of narratives. The effect of this issue on the health of the hadith is a matter that needs to be clarified.

In addition, the effect of the provision on râvî should be determined. Whether or not the accountant or witness of a narrative exists or whether it has the effect of judgment is an issue that needs to be established. It is another point that should be explained whether it is right to give the same judgment to all narrations of the individual narrators. Another issue that should be dealt with in the hadith is the determination of the sources of the individual hadiths. As a matter of fact, at the end of the study brief information was given about the related sources.

Key Words: Hadith, Tafarrud, Reasons of Tafarrud, Provision of Tafarrud

GİRİŞ

Hadisler isnad ve metinden oluşmaktadır. Bir metnin sahihliği, hadis olması için yeterli olmadığı gibi isnadın sağlamlığı da metnin, hadis olarak değerlendirilmesi için kâfi değildir. Muhaddisler, râvîlerin sayısına bakarak hadisleri mütevâtir ve âhâd olmak üzere ikili tasnife tabi tutmuşlardır. Râvî sayısının çokluğu veya azlığı hadislerde sıhhat değerlendirmesine etki eden bir unsur olarak görülebilir. Bu itibarla hadis usûlünde teferrüdün nasıl tanımlandığının ve hangi anlamlarda kullanıldığının tespiti önem arz etmektedir. Zira bu kavramdan hareketle birçok hadis hakkında hüküm verilmektedir. Bu konuya klasik ve modern dönem hadis usûlü eserlerinde yer verildiği gibi son dönemde müstakil çalışmaların yapıldığı da müşahade edilmektedir.¹ Elbette ferd hadisin alakalı olduğu birçok mevzu bulunmaktadır. Garib, münker, şâz ve illetli hadislerle olan münasebeti bunlardan sadece bir kaçıdır. Konunun makale boyutunu aşacağı endişesiyle bu konulara girilmeyecektir.

1. Teferrüdün Tanımı

Muhaddislerin bu kavrama yükledikleri anlama geçmeden önce teferrüdü ifade eden bazı kavramlara yer vermekte fayda vardır. Malumdur ki hadis usûlünde, bir râvînin naklinde infirâd etmesiyle/teferrüdüyle o naklin ferd oluşu anlaşılır. Bu sebeple muhaddisler hem sened hem de metin itibarıyla teferrüde delâlet eden; فرد (ferd) انفراد (inferede) فرد (ferede) افراد (efrâd) مفاريد (mefârîd) (ifrâdat) تفردات (teferrüdât) gibi bir takım lâfızlar kullanmışlardır. Ayrıca لا نعرفه الا من حديث فلان (lâ ne'rifuhu illâ min hadisi fulân) ليس في الباب الا حديث فلان (leyse fi'l-bâb illâ hadisu fulân) لم يروه عن فلان الا فلان (lem yervüh 'an fulânin illâ fulân) gibi farklı rivayet kalıpları ile aynı olgunun ifade edildiği görülmektedir.²

Teferrüd kavramı ilk dönemlerde münferid râvînin sıfatı (sika, zayıf gibi) itibara alınmadan kullanılmıştır. Zira teferrüdün mutekaddimûn döneminde teferrüd eden râvîlerin, sika veya zayıf oluşu göz önünde bulundurulmadan daha çok müşkil ve illetli rivayetler için kullanıldığı söylenebilir. Ancak kavramlaşma sürecinin tekamül ettiği muteahirûn döneminde ise, hadiste senedin başı ve ortası itibarıyla teferrüdün vuku bulduğu yerden hareketle veya şâhid ve mütebâatin var olup olmaması nazar-ı itibara alınarak bu kavrama farklı manaların verildiği görülmektedir:

- Hadisin aslında teferrüdün olması; şâhid ve mütebaatin olmadığı ve rivayetin tek bir tarikle gelmesi.
- Senedin herhangi bir tabakasunda teferrüdün tahakkuk etmesi. Râvînin, kendisinden tek başına rivayette bulunduğu şeyhin ma'rûf ve meçhul olması teferrüdü ortadan kaldırmaz.
- Râvînin sened veya metinde ziyade yapmak suretiyle teferrüd etmesi. Bu husus, daha çok 'mürsel' olan bir haberin mevsûl, 'mevkûf' olan bir hadisin de merfû' olarak rivayet edilmesidir, metinde teferrüd ise daha çok râvînin yer vermediği bir cümle veya bir kelimenin zikredilmesidir.
- Sened veya metinde bir râvînin diğer râvîlere muhalefet etmesi.
- Bir belde halkının her hangi bir hadiste teferrüd etmesi. Burada dikkat edilmesi gereken husus, hadisin sadece bir belde halkından bilinmesidir.³

Hadis usûlüne dair eser yazan birçok âlim, ferd hadisin tarifini yapmamış, daha çok ferd-i mutlak ve nisbi şeklinde taksim etmişlerdir.⁴ Emîr es-San'ânî (ö. 1182/1768) bu durumu ferd hadisin anlamının bilinmesine bağlamaktadır.⁵

Ferdi ilk tanımlayan muhaddisin Meyyânişî (ö. 581/1185) olduğu kabul edilmektedir. O, ferdi şöyle tanımlamıştır: "Bazı sika râvîlerin, hocalarından başka râvîlerin rivayet etmediği rivayetleri nakletmesidir."⁶ Bu tanımın efrâdını câmi' ve ağyârını mani' olmadığı ortadadır. Zira bu tanımda teferrüd sika râvîlerle sınırlandırılmıştır. Meyyânişî'yi ferd hadisi bu şekilde tarif etmeye sevk eden sebeplerden birinin Suyûtî'nin (ö. 911/1505) de belirttiği gibi "sika olmayan râvînin rivayetini yok hükmünde"⁷ telakki etmesi olduğu söylenebilir.

¹ Bkz; Abdülcevâd Hemmâm, *et-Teferrüd fi rivâyeti'l-hadis ve menhecü'l-muhaddisîn fi kabûlihî ve reddihî*, Beyrut: Dârü'n-Nevâdir, 1429/2008. Bir yüksek lisans çalışması olan bu eserde, teferrüd ile alakalı dolaylı konularda yoğun bir bilgi aktarılmış, eserde teferrüd konusunda nakledilen yoğun nakiller içerisinde neticeye varmak zorlaşmaktadır. Muhittin Düzenli'nin makalesinde daha çok teferrüd ile ilgili kavramlar ele alınmıştır. Bu makalede sadece teferrüd konusu ele alınmak suretiyle ilgili çalışmalardan farklı bir çalışma yürütülmüştür. Öyle ki, teferrüd ile bağlantılı olan şâz ve garib gibi konulara bile girilmedi.

² Abdülcevâd Hemmâm, *et-Teferrüd*, 86.

³ Abdülcevâd Hemmâm, *et-Teferrüd*, 89.

⁴ Muhittin Düzenli, "Hadis Metodolojisinde Teferrüd Kavramına Yönelik Kullanılan Tâbirler", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3/5, (2016): 25.

⁵ San'ânî, Muhammed b. İsmâil, *Tevdîhu'l-efkâr li-me'ânî tenkîhi'l-Enzâr*, thk. Salâh b. Muhammed b. 'Uveyde, (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1417/1997), 2: 7.

⁶ Meyyânişî, Ebû Hafs Takıyyüddîn Ömer b. Abdülmeccid el-Kureşî, *Mâ lâ Yese'u'l-muhaddise ceuluh*, thk. Ali Hasan Ali Abdülhamid, (Ürdün: Dârü'l-Vekâle, ts.), 29.

⁷ Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî, *Tedribü'r-râvî fi şerh Takrîbi'n-Nevevî*, thk. Nazâr Muhammed el-Fâryâbî, (Riyad: Dâru't-Tayyibe, 1414/1994), 1: 291.

Çağdaş hadis araştırmacılarından biri olan Hamza el-Melibârî ise teferrüdü “bir râvînin başka râvîlerin rivâyet etmediği bir hadisi nakletmesi” şeklinde tarif etmiştir.⁸ Görüldüğü üzere o, râvînin teferrüdünü her hangi bir kayıt ile sınırlandırmamıştır. Nureddin Itr da ferd hadisi “hangi şekilde olursa olsun râvînin rivâyetinde tek kalması” olarak tarif etmektedir.⁹

Abdülcevâd Hammâm’ın teferrüde getirdiği tanım kapsayıcı olması hasebiyle tercihe şayan görülmektedir. Ona göre teferrüd; “senedin aslında ya da esnasında muhalefet olsun veya olmasın, isnâd ya da metinde ziyâde bulunsun ya da bulunmasın, sika yahut daha aşağı derecedeki tek bir râvînin başka râvîlerin şâhid ve mütabaati olmaksızın tek bir tarikten bir hadisi nakletmesi durumudur.”¹⁰

2. Teferrüdün Sebepleri ve Kısımları

Rivâyet asrı kabul edilen tâbiîn ve sonraki dönemlerde; hadis rivâyetinde rivayeti güçlü kılmak için şevâhid ve mütebaatın var olmasına dikkat edilerek farklı tariklerle rivayette bulunmak genel bir kabuldu. Bu itibarla râvîlerin, başkalarının rivâyet etmediği haberleri nakletmek ya da âlî isnâdlı bir tarike sahip olmak gayesiyle teferrüde yöneldikleri görülmektedir. Bu vakıanın hadislerde teferrüdün oluşmasında önemli bir yer tuttuğu ifade edilebilir. Teferrüde yol açan bir diğer faktör de rihledir. Zira râvî bir hadisin bir şeyhte olduğunu duymuş ve ondan bunu almak için yola çıkmıştır. Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) bu gerçeği şöyle ifade etmektedir: “Âlî isnadı talep etmek, selefin anlayışydı. Zira Abdullâh b. Mesûd’un talebeleri Hz. Ömer’den bir hadisi semâ’ etmek için Kûfe’den Medine’ye rihlede bulunurlardı.”¹¹ Bu durum, aynı zamanda hadis rihlelerinin amacını da göstermektedir. Teferrüdü ortaya çıkaran temel faktörleri belirlemek, konu hakkında bütüncül bir yaklaşıma vesile olabilir. Bu sebepler, ferd hadisler hakkında hüküm verirken hükme etkileri nedeniyle bunları ele almakta fayda vardır.

2.1. Râvînin Meşhur Olmaması

Râvînin isminin pek duyulmaması veya râvîler arasında meşhur olmaması ya da tek bir râvîden rivâyet etmesi teferrüde neden olmaktadır.¹² Bu durum, sahabe ve tâbiîn döneminde daha fazla tahakkuk etmiş, sonraki asırlarda ise oldukça azalmıştır. Hâkim en-Nisâbü’rî’nin (ö. 405/1014) yaptığı şu tespit teferrüdün hangi dönemde yoğunluk kazandığına dair önemli bilgiler içermektedir: “Zührî, yirmi kûsür tâbiî râvîden tek başına rivâyetinde bulunmuştur. Onun dışında bunlardan bir başka râvînin rivâyeti söz konusu değildir. Yine ‘Amr b. Dînâr, Yayhâ b. Sa’îd el-Ensârî, Ebû İshâk es-Sebî’î ve Hişâm b. ‘Urve gibi isimler de bir grup tâbiîden yapmış oldukları rivâyetlerde teferrüd etmişlerdir.”¹³

Râvînin meşhur olmamasına şu örneği verebiliriz: “Ahmed b. Yûnus>Hammâd b. Seleme>Ebu’l-‘Uşerâ> Babası kanalıyla aktarıldığına göre, babası Râsûlullah’a şöyle sormuştur: “Ey Allah’ın Rasûlü! Bir hayvanın kesimi sadece boğazdan ve göğüs üzerinden mi olur?” Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Uyluğundan yaralasan da senin için yeterli olacaktır.”¹⁴

Tirmizî (ö. 279/892) bu rivâyet için şu değerlendirmeyi yapmaktadır: “Sadece Hammâd b. Seleme’nin rivâyetiyle bildiğimizden ve Ebu’l-‘Uşerâ’nın da babasından bunun dışında başka bir rivâyeti olmaması nedeniyle bu hadis garîbtir. Ayrıca Ebu’l-‘Uşerâ’nın isminde ihtilaf vardır. Onun adı bazılarında göre Usâme b. Kihîm, bazılarında göre Yesâr b. Berz, kimilerine göre de ‘Utârid’dir.”¹⁵

İbn Hacer’in (ö. 885/1452) ise senede dair yaptığı değerlendirme şu şekildedir: “*وَأَبُو الْعُشْرَاءِ مُخْتَلَفٌ فِي* /Ebu’l-‘Uşerâ’nın hem kendi, hem de babasının isminde ihtilaf vardır. Sahih görüşe göre, Hammâd b. Seleme ondan rivâyetinde teferrüd etmiştir. Meçhulü’l-hâl (durumu bilinmeyen) bir ravidir”¹⁶ Bu tür haberlere hadis usûlünde *الوحدان* (el-Vuhdân) ismi verilmekte bununla da kendilerinden, sadece bir râvînin rivâyetinde bulunduğu hadisler kastedilmektedir.¹⁷

2. 2. Râvînin Yanılgısı

‘İlel ve ricâl kitapları, daha çok râvînin vehm ve hatasını ele alan eserlerdir. Râvînin vehmi, teferrüdün ortaya çıkmasına neden olan etkenler arasında zikredilmektedir. Nitekim, vehm ve hata kaynaklı teferrüd sadece zayıf râvîlerden meydana gelmemekte, bilakis sika ve hadis ilminde imam kabul edilen kimi muhaddislerden de sadır olabilmektedir. Bu durumu tabîi karşılamak gerekir. Zira râvîlerin

⁸ Melibârî, Hamza Abdullah, *el-Müvâzene beyne’l-müteakaddimîn ve’l-müteahirîn fi tashîhi’l-ehâdis ve ta’lîlih*, (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1422/2001), 71.

⁹ Nureddin Itr, *Menhecû’-n-nakd fi ulûmi’l-hadis*, (Dimeşk: Dâru’l-fıkr, 1430/2009), 399.

¹⁰ Abdülcevâd Hemmâm, *et-Teferrüd*, 90; bu tanımın Türkçesi için bakınız Düzenli, Hadis Metodolojisinde Teferrüd, 25.

¹¹ Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit, *el-Câmi’ li-ahlâki’-r-râvî ve âdâbi’s-sâmi’*, thk. Mahmud et-Tahhân, (Riyâd: Mektebetü’l-Meârif, 1403/1983), 1: 185.

¹² Salahattin Polat, “Ferd”, *DİA*, (İstanbul: 1995), 12: 368.

¹³ Hâkim en-Nisâbü’rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed, *Ma’rifetü ‘ulûmi’l-hadis*, thk. Seyyid Muazzam Hüseyin, (Beyrut: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1397/1996), 160.

¹⁴ Ebû Dâvûd, “Edâhî”, 16.

¹⁵ Tirmizî, “Et’ime”, 5.

¹⁶ İbn Hacer el-Askalânî, Ebû’l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed, *et-Telhîsü’l-habîr fi tahrîci ehâdisi’-r-Râfi’iyyi’l-Kebîr*, thk. Ebû ‘Âsım Hasan b. Abbâs b. Kutub, (Mısır: Müessesetü Kurtubâ, 1416/1995), 4: 243.

¹⁷ Irâkî, Zeynüddîn Abdürrahim b. Hüseyin b. Abdurrahman, *et-Tabsira ve’t-Tezkira fi Ulûmi’l-Hadis*, thk. Abdülkerim b. Abdullah b. Abdurrahman el-Hudeyr, (Riyad: Darü’l-Minhâc, 1428), 170.

teyakkuz, tesebbüt, dikkat ve zabt hususunda insan olmaları hasebiyle aynı seviyede olmadıkları bir gerçektir.

Bu itibarla hadis ilminde otorite kabul edilen Şu'be'nin Vâil b. Hucr'dan rivayet ettiği hadise göre; "Hz. Peygamber *غير المغضوب عليهم ولا الضالين* ayetini okuduktan sonra sesini kısarak 'âmin' demiştir."¹⁸ Müslim (ö. 261/875) bu rivayeti tenkid ederek; "Şu'be bu rivayetinde 'âmin' derken sesini kısıtı' dediğinden dolayı hata etmiştir. Zira konu hakkındaki tüm rivayetler Allah Rasûlü'nün âmîn kelimesini açıktan söylediğinde birleşmektedir"¹⁹ demiş ve ardından sahih olan rivayeti, Süfyân es-Sevrî tarikiyle şöyle vermiştir: "Vâil b. Hucr, Allah Rasûlü ... *ولا الضالين* ayetini okuduktan sonra 'âmin' derdi ve bu kelimeyi sesini yükselterek söylerdi, demiştir."²⁰

Bu örnekte Şu'be'nin hatasını iki açıdan tespit etmek mümkündür.

- Şu'be'nin rivayetine göre Hz. Peygamber 'âmîn' derken sesini kısmış, Süfyân'ın rivayetinde ise bunun zıddı ifade edilmiştir. Zira Süfyân'ın naklettiğine göre, Allah Rasûlü 'âmîn' derken sesini yükseltmiştir. Muhaddislere göre, Süfyân ile Şu'be'den gelen haberler tenakuz ettiğinde Süfyân tariki ile gelenler tercih edilir. Zira onun zabt ve hıfzı daha kuvvetlidir. İshâk b. Hâni', Ahmed b. Hanbel'e Süfyân ile Şu'be'nin ihtilâfı söz konusu olduğunda hangisinin sözü ile amel etmesi gerektiğini sorduğunda Ahmed b. Hanbel'in şöyle cevap verdiğini aktarmaktadır: "Süfyân'ın hatası daha azdır, ben onun sözünü esas alırım."²¹
- Şu'be'nin rivayeti, 'âmin'in cehri okunuşunu ifade eden sahih hadislerle ters düşmüştür. Müslim'in cehri okumayı ifade eden rivayetleri neredeyse mütevatir olarak telakki etmesi, bunun Süfyân'ın rivayetine 'âdid' olarak kabul edilmesine ve Şu'be'nin teferrüdüne bir karine olarak ele alınmasına neden olmuştur.²²

Burada üzerinde durulması gereken bir diğer husus, hadislerin tespitinde âlimlerin konumuna ve kimliğine bakılarak hadislerin tespit edilemeyeceği gerçeğidir. Elbette Şu'be değerli bir âlimdir ancak bu hususiyeti, verdiği her hükme rıza göstermeyi gerektirmez. Zira diğer âlimler gibi o da hata ve kusurdan sâlim değildir.

Teferrüdün az da olsa sika râvîlerin hata ve vehminden neş'et ettiği görülmüşse de, onun daha çok zayıf râvîlerden meydana geldiği ortadadır. Zira zayıf râvînin hatası ve yanlılığı daha çok olmaktadır. Buna örnek, İbn Lehî'a'nın Zeyd b. Sâbit'ten aktardığı şu hadistir: "Hz. Peygamber mescitte hacamat yaptırdı. Râvî, İbn Lehî'a'ya: "Evinin mescid bölümünde mi?" diye sorunca O: "Hayır Mescid-i Rasûl'de" şeklinde cevap verdi."²³

Müslim, mezkûr rivayet hakkında şu tespitte bulunmaktadır: "Bu rivayet, isnâd ve metninde bulunan hatalar nedeniyle fâsittir. Zira İbn Lehî'a isnat ve metinde tashîf yapan bir kişidir. Sahih olan hadis, Zeyd b. Sâbit'ten mervî olan şu metindir: "Hz. Peygamber kendisine hurma yaprağından ya da hasırdan mescidde bir oda yaparak çıkıp orada bir kaç gece namaz kıldı. Bunun üzerine bir takım insanlar kendisini takip ettiler ve oraya gelerek onun arkasında namaz kıldılar. Sonra bir gece gelip hazır olduklarında Allah Rasûlü ağır davranarak yanlarına çıkmadı..."²⁴

Müslim'in açıklamasında, İbn Lehî'a'dan mervî olan rivayetin hem isnadına, hem de metnine yönelik bazı eleştiriler söz konusudur. Metne yönelik tenkidin merkezinde İbn Lehî'a'nın bu haberde tashifte bulunmuş olması gelir. Bu tashif, İbn Lehî'a'nın Musa b. 'Ukbe'den mükâtebe usûlüyle rivayeti almasından kaynaklanmıştır. Zira râvî (احتجر) ile (احتجم) yi karıştırmıştır. Ayrıca İbn Lehî'a'nın Musa b. 'Ukbe ile Büsr b. Saîd arasında yer alan Ebu'n-Nadr isimli râvîyi düşürmesi de senede yönelik bir diğer tenkittir.²⁵

2. 3. Mana ile Rivâyet

Muhaddislere göre hadislerin mana ile rivayeti belirli şartlar dâhilinde caizdir. Bu şartlar arasında; râvînin Arap dilini iyi bilmesi, lafızların delalet ettiği manaya vakıf olması ve rivayet ettiği lafzın anlamını değiştirmemesi gibi bazı kurallar vardır. İbn Receb el-Hanbelî mana ile rivayette bulunan kişide bulunması gereken şartlarla ilgili şunları kaydetmiştir: "Mana ile rivayet, ancak Arap dilinin özelliklerine vakıf, manaya hâkim, hangi sözcüğün anlam değişikliğine yol açacağını bilen kişi için caizdir. Şâfiî de bu görüştedir. Fakat birçok kişi, mana ile hadis rivayet ederken hadisin manasını değiştirdiler."²⁶

¹⁸ Tirmizî, "Salât", 184.

¹⁹ Müslim, *et-Temyîz*, (Muhmed Mustafa el-A'zamî, *Menhecu'n-Nakd 'İnde'l-Muhaddisîn* kitabı ile birlikte) (SuudiArabistan: Mektebetü'l-Kevser, 1410/1990), 180.

²⁰ Müslim, *et-Temyîz*, 180; Ebû Dâvûd, "Salât", 174.

²¹ İbn Receb el-Hanbelî, Ebû'l-Ferec Zeynüddin Abdurrahman b. Ahmed b. Abdurrahman el-Bağdadî, *Şerhu 'İleli't-Tirmizî*, thk. Hemmâm Abdürrahîm Saîd, (Ürdün: Mektebetü'l-Menâr, 1407/1987), 178.

²² Abdülcevâd Hemmâm, *et-Teferrüd*, 133.

²³ Şeybânî, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnâvut- Âdil Mürşid, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001), 35: 484.

²⁴ A'zamî, *Menhecu'n-Nakd*, 188.

²⁵ Abdülcevâd Hemmâm, *et-Teferrüd*, 134.

²⁶ İbn Receb, *Şerhu 'İleli't-Tirmizî*, 1: 147.

Hadisin mana ile rivayetine genelde cevâz verilirken teferrüde karşı çıkılmasının nedeninin, râvînin hadisi aslına uygun olmayan bir şekilde rivayet etmesi olduğu söylenebilir. Bu hususun tespiti, rivayetlerin karşılaştırılması ile ortaya çıkmaktadır. Buna ilaveten rivayette teferrüdün olup olmadığı, rivayetın hadis hafızlarınca bilinmesi ve meşhur olmasıyla da öğrenilebilir. Zira râvînin bir hadisi doğru olmayan bir şekilde anlaması ve bu şekilde rivayet etmesi teferrüdün oluşmasında önemli bir faktördür. Özetle râvînin tasarrufu ve anlayışı, hadisi ferd habere dönüştürür.

Mana ile rivayetın teferrüdün ortaya çıkmasına neden olduğu hususuna şu hadis örnek verilebilir: Muhammed b. Hallâd>Eşheb>İbn 'Uyeyne> Mahmûd b. er-Rebî> 'Ubâde b. Sâmit'ten Allah Rasûlü'nün şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: "Ümmül-Kur'an (Fatiha Sûresi) diğer sûrelere bedeldir, diğer sûrelerden ona denk olacak yoktur."²⁷

Dârekutnî (ö. 385/995) bu hadis hakkında: "Muhammed b. Hallâd, Eşheb> İbn 'Uyeyne kanalıyla aktardığı bu rivayette teferrüd etmiştir" şeklinde kısa bir bilgi vermektedir.²⁸ İbn Hacer teferrüdün neden meydana geldiğini tespit ederek şu izahı yapar: "Muhammed b. Hallâd gibi Ziyâd b. Eyyûb da İbn 'Uyeyne'den teferrüd etmiştir. İbn 'Uyeyne'den mahfûz olan metin, 'Fatiha'yı okumayanın namazı yoktur' şeklindedir. Öyle anlaşılıyor ki, teferrüd Ziyâd b. Eyyûb ile Eşheb'in İbn 'Uyeyne'den mana ile rivayetinden kaynaklanmıştır."²⁹ Oysa mahfûz ve güvenilir râvîlerden gelen meşhur rivayet, Ebû Bekr> Süfyân b. 'Uyeyne> Zührî> Mahmûd b. er-Rebî> 'Ubâde b. Sâmit tarikiyle gelen haberdır. O habere göre, Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Fatiha'yı okumayanın namazı yoktur."³⁰ Bu rivayetler, Fatiha'yı okumanın farz olup olmadığı hususunda mezhep âlimlerinin ihtilâf etmelerine neden olduğu da göz önünde bulundurulmalıdır.

2. 4. Hadis Uydurma ve Sirkatü'l-Hadis

Hadiste teferrüdün ortaya çıkma sebeplerinden biri de hadis vaz'ı ve sirkatü'l-hadis'tir. Hadis uyduran veya rivayete sahte isnad oluşturan bir râvînin uydurduğu hadisin mütabîi olmaz, bilakis râvî hadisin varlığını düşünerek uydurduğu rivayetın bir aslının olduğunu ortaya koymak suretiyle teferrüd eder. Burada hadis hakkında hükmün menfi olmasına etki eden teferrüd değil, vaz' ve sirkatü'l-hadis olup teferrüd ise hadisin mevzu oluşuna bir karinedir. Sehavî'ye göre, Zehebî sirkatü'l-hadisi şöyle tarif etmiştir: "Sirkatü'l-hadis, hadis uydurmaktan günah yönüyle daha düşüktür. Sirkatü'l-hadis; bir râvînin bir hadisi rivayette tek kalması halinde, diğer bir râvînin aynı hadisi o râvînin şeyhinden işiterek rivayet ettiğini iddia etmesidir. Aslında sirkatü'l-hadis, hadis cüzlerini veya kitaplarını çalmak manasında değildir. Zira bu husus, rivayeti çalmaktan daha değersiz olur. Bu itibarla sirkatü'l-hadis günah bakımından hadis uydurmaktan daha hafiftir."³¹

Vaz' ve sirkatü'l-hadis yoluyla teferrüdün ortaya çıkmasına; Ca'fer b. Abdülvâhid el-Hâşimî>Ravh b. Ubâde> Şu'be> Seyyâr> Şa'bî' tarikiyle rivayet edilen ve Allah Rasûlü'nün "Taş atımıyla alışveriş yapmayım"³² şeklinde buyurduğu hadis örnek verilebilir.

İbn Adî (ö. 365/976) bu hadis hakkında şunları yazmaktadır: "Bu hadis, Rahv b. 'Ubâde'nin Şu'be'den rivayeti ile bilinir. Ahmed b. Hanbel ve Abdullah b. Hâşim et-Tûsî de bu hadisi Rahv'dan tahdîs etmişlerdir. Mezkûr hadisin isnadında yer alan râvî Ca'fer b. Abdülvâhid el-Hâşimî, her iki râvîden (Ahmed b. Hanbel ve Abdullah b. Hâşim et-Tûsî) hadis çalmıştır. Benim Ca'fer b. Abdülvâhid'den zikrettiğim tüm hadisler batıldır. Zira onun yapmış olduğu rivayetlerin bir kısmı münker, diğerleri ise sirkat ettiği rivayetlerdir. Onun rivayetlerinden hiçbiri ile ihticâc edilmez."³³ İbn Adî'nin bu değerlendirmesine bakılırsa sirkatü'l-hadis, teferrüde yol açtığı gibi hüküm itibarıyla da farklı bir hükme tabidir.

2. 5. Tedlîs

Tedlîs; bir râvînin likâda bulunduğu kimseden hadis işitmediği halde işitmiş gibi hadis rivayet etmesidir. Ya da tedlîs, bir râvînin mülâkî olduğu halde şeyhten semâ etmediği bir hadisi işitmiş izlenimi vermek suretiyle nakletmesi ya da mu'âsır olduğu halde karşılaşmadığı şeyhten likâ ve semâ varmış gibi rivayette bulunmasıdır.³⁴ Buna göre tedlîs, hakikatte teferrüd olmasa da çeşitleri itibarıyla teferrüdün ortaya çıkmasına yol açan etkenler arasındadır.³⁵ Zira tedlîste bulunan râvî teferrüd etmemekte bilakis hocasının gerçek kimliğini gizlemekle teferrüdün ortaya çıkmasına bir nevi sebebiyet vermektedir.

²⁷ Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, thk. Abdülkadir Atâ, (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1411/1196), 1: 363.

²⁸ Dârekutnî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed, *es-Sünen*, thk. Şuayb Arnâût, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1424/2004), 2: 106.

²⁹ İbn Hacer, *Lisânu'l-Mizân*, thk. Dâiretu'l-Me'arif en-Nizâmiyye el-Hind, (Beyrut: el-Müessesetü'l-A'lemî, 1390/1971), 5: 155.

³⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 37: 351; Buhârî, "Sıfatü's-Salât", 14; Müslim, "Salât", 34.

³¹ Sehavî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdîrrahmân b. Muhammed, *Fethu'l-muğîs bi-Şerhi Elfiyeti'l-Hadis li'l-İrâkî*, thk. Abdülkerim b. Abdullah el-Hudayr-Muhammed b. Abdullah el-Fehdî, (Riyad: Dârü'l-Minhâc, 1426/2005), 2: 125.

³² Cürcânî, Ebû Ahmed Abdullah b. Adî b. Abdillâh, *el-Kâmil fi Du'afâi'r-Ricâl*, thk. 'Âdil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Mu'avviz, (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1418/1997), 2: 398.

³³ İbn Adî, *el-Kâmil*, 2: 399.

³⁴ İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdîrrahmân b. Musa eş-Şehrezûrî, *Mukaddimetü İbni's-Salâh*, thk. Nureddin Itr, (Dımeşk: Dârü'l-Fıkr, 1406/1986), 73.

³⁵ Bu konuda detaylı bilgi için bkz; Tahsin Kazan, *İbn Hacer'in Hadis Usulüne Getirdiği Yenilikler*, (İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2018), 321-326.

2. 6. İdrâc

İdrâc râvînin rivayet ettiği hadis metnine veya senedine aslında olmayan râvî adı veya sözcükler eklemesidir.³⁶ Râvînin bilerek veya bilmeyerek hadise eklediği bu ifadeler, başka râvîler tarafından rivayet edilmediğinden ve hadisin aslından da olmadığından teferrüd eden râvî tarafından rivayete eklenmiş olduğu kabul edilir. İdrâcı yapan râvî yapmış olduğu bu değişiklikle hadisi rivayet eden diğer râvîlere muhalefet etmek suretiyle teferrüd etmiş olur.³⁷

İbn Mes'ud'un teşehhüd hakkındaki rivayeti buna örnek verilebilir. Şöyle ki, Züheyr b. Muaviye adlı râvî hadisin sonuna bir lâfız idrâc edip şöyle demiştir: "Bunu söyledikten sonra namazını kılmış olursun, kalkmak istersen kalkar, oturmak istersen de oturursun"³⁸ Bu cümlelerin Allah Rasûlü'ne ait olmadığı, bilâkis İbn Mes'ud'un sözü olarak kabul edildiği söylenmektedir.³⁹

Hadiste idrâcın yol açtığı teferrüdün özünde vehm ve hata vardır. Bu hata ve vehm, râvînin hadisten olmayan bir cüzü hadisten saymasından kaynaklanmıştır.

2. 7. Sahabe Kaynaklı Teferrüd

Sahabe Hz. Peygamber'den inen vahyi öğrenmek ve onun sohbetinde bulunmak için gayret gösterir fakat zaman zaman meclisinde bulunmadıkları da olabilmekteydi. Öyle ki, bir tek sahabinin şâhid olduğu vakıalar bile oluyor ve sadece k şâhid sahabinin aktarması ile bilgi sahibi olunuyordu. Bu durumun garipsenecek bir tarafı yoktur. Zira çalışarak çocuklarının maişetini temin etmekte olan sahabe, sair vakitlerde Allah Rasûlünün yanına gelerek dinlerini öğrenmeye gayret göstermekteydiler.

Sahabenin teferrüdü istilâhî anlamda konumuzun dışında değerlendiriliyorsa da, burada cevap verilmesi gereken soru şudur: Neden bazı sahabenin rivayet etmediği kimi hadisleri diğerleri rivayet etmişlerdir? Bu önemli soruya cevap vermeden önce şu hakikatin bilinmesinde fayda vardır:

Sahabenin teferrüd ederek hadis aktarması hadislerin sıhhatine zarar vermediği gibi, bu husus sahabenin adaletine gölge düşürecek de değildir. Nitekim Ali el-Kârî (ö. 1014/1605) bu duruma şöyle temas etmektedir: "Sahabenin Hz. Peygamber'den tek başına rivayette bulunması garip değildir. Zira hadisin sıhhatine zarar verecek bir husus sahabede bulunmamaktadır. Bilakis sahabenin rivayette tek kalması, başkasının teaddüdünü gerektirir. Sahabenin cerh edilmemesi de bunu kanıtlar. (Râvîlerin cerhi ve ta'dîli) hadislerin reddi ve kabulü içindir. Oysa sahabenin tamamı 'udûldür."⁴⁰ Ancak bu durum; sahabeden mervî tüm rivayetlerin tek sahabiden gelen rivayetlerden müteşekkil olduğu şeklinde de anlaşılmalıdır.

Sahabenin teferrüd ederek rivayette bulunduğu hadisler için 'ferd hadis' şeklinde bir kullanımın olmadığını belirtmekte yarar vardır. "Peygamber (s.a.v.) Medîne'de (öğleyi) dört rek'at, Zü'l-Huleyfe'de (ikindiye) iki rek'at kıldı. Sonra Zü'l-Huleyfe'de geceledi. Bineğine bindiğinde yüksek sesle telbiyede bulundu"⁴¹ rivayetinin ardından Ebû Dâvûd'un, "Enes bu hadiste teferrüd etmiştir" şeklindeki açıklaması sahabenin teferrüdü olarak anlaşılıyorsa da, onun burada istilâhî anlamı kastetmediği ortadadır. Nitekim el-Azîmâbâdî (1857-1911): "Sahabenin teferrüdü hadisin sıhhatine zarar vermez. Zira tüm sahabe âdildir. Sika olanın ziyadesi de muteberdir"⁴² şeklindeki ifadesiyle bu gerçeği dile getirmiştir.

Lügavî anlamda sahabe teferrüdüne uygun düşen rivayetlere iki örnek vereceğiz. Muğire b. Şu'be, mestler üzerine meshi ifade eden hadiste şöyle buyurmuştur: "Bir seferde Hz. Peygamber ile birlikte idim. (Abdest alacağı sırada) mestlerini çıkartmak için eğildim. Allah Rasûlü bana: "Onları bırak, çünkü ben onları abdestli iken giydim" buyurdu ve mestleri üzerine mesh etti."⁴³

Ebû Musâ el-Eş'arî'nin sahabenin faziletine dair zikrettiği hadis de sahabe teferrüdüne örnektir. Rivayete göre, Ebû Musâ el-Eş'arî (r.a.) Hz. Peygamber ile birlikte Medine'de bir bahçede iken bir adam gelir ve kapının açılmasını ister. Hz. Peygamber, "ona kapıyı aç ve kendisini cennetle müjdele" buyurur...⁴⁴

Tek bir sahabiden gelen bu tür rivayetler, lügavî anlamda ferd hadislerdir ve sadece ilgili sahabi ile Allah Rasûlü (s.a.v.) arasında geçen vakıalardır.⁴⁵ Özetle sahabeden kaynaklanan teferrüd, hadisin sıhhatine zarar vermemektedir.

³⁶ Abdullah Aydın, *Hadis Isılahları Sözlüğü*, (İstanbul, Timaş, 1987), 106.

³⁷ Abdülcevâd Hemâm, *et-Teferrüd*, 141.

³⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 7: 109; Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl ed-Dârimî, *Sünenü'd-Dârimî*, thk. Hüseyin Selim Esed, (Suudi Arabistan: Dârü'l-Muğni, 1412/2000), 2: 846; Ebû Dâvud, "Salât" 183.

³⁹ Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkadir Atâ, (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1424/2003), 2: 248.

⁴⁰ Alî el-Kârî, Ebû'l-Hasen Nürüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Herevî, *Şerhu Şerhi Nühbeti'l-Fiker fi Mustalahı Ehli'l-Eser*, thk. Muhammed Nizâr Temîm-Nizâr Temîm, (Beyrut: Dârü'l-Erkâm, 1415/1994), 233.

⁴¹ Ebû Dâvud, "Menâsik", 25.

⁴² Azîmâbâdî, Ebû't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-Hak b. Emîr Alî ed-Diyânüvî, *'Aonu'l-Ma'bûd Şerhu Süneni Ebî Dâvud*, thk. Usamüddin es-Sabâbitî, (Kahire: Dârü'l-Hadis, 1422/2001), 5: 155.

⁴³ Buhârî, "Vudû", 52.

⁴⁴ Müslim, "Fedâilü's-Sahabe", 28.

⁴⁵ Abdülcevâd Hemâm, *et-Teferrüd*, 129.

3. Ferd Hadisin Kısımları

Tanım itibariyle ferd ile teferrüd aynı şey değilse de aralarında umum-husus gibi yakın ilişki olması ve ferd kavramının daha çok kullanılması hasebiyle ferd hadisin kısımları burada ele alacaktır.

Ferd hadis, yaygın olarak iki kısma ayrılrsa da Hâkim en-Nisâbûrî, "Hadis ilimlerinin kısımlarından biri de 'ferd hadisler' olup üçe ayrılmaktadır" sözüyle, yaygın taksim dışına çıkararak onu üç kısımda değerlendirmektedir. Onun üçlü taksimi şöyledir:

- Bir şehir halkının sahâbeden yapmış olduğu rivayette teferrüd ettiği hadisler
- Tek bir râvînin herhangi bir hadis imamından münferiden rivayet etmiş olduğu hadisler. Bu nev'e dair hadisler çoktur ve erbabınca bilinmektedir.

c. Bir şehir halkının başka bir şehir halkından teferrüd ederek rivayette bulunduğu hadisler. Mekke ehlinin Medine ehlinen veya Horasanlıların Hicâzlılardan teferrüd ederek rivayet ettiği hadisler gibi. Bu kısma dair hadisler azdır."⁴⁶

Hâkim en-Nisâbûrî, ferd hadisin kısımlarını zikrettikten sonra her nev'i için örnekler vererek yapmış olduğu taksimini savunur. Hâkim'in bu taksimine muhalefet ettiği için İbnu's-Salâh tenkitlere maruz kalmıştır. Eleştirenlerin başında Moğultay b. Kılıç (ö. 762/1361) gelmektedir. Ona göre, Nisâbûrî'ye uyararak bu nev'i zikretmesine rağmen, İbnu's-Salâh'ın taksimde ona ittiba etmemesi bir eksiklikler. İbn Hacer, Moğultay'ın bu itirazına şöyle cevap vermektedir: "Hâkim'in taksimi iyice tetkik edildiğinde ve verdiği örnekler incelendiğinde, onun İbnu's-Salâh'tan farklı bir taksimde bulunmadığı anlaşılır. Zira akıl ve mantık, ferd hadisin ikili taksim dışına başka bir taksimine imkân vermemektedir. Çünkü bir râvînin rivayet ettiği hadiste tarikleri çok olsa bile tek râvînin infirâd ettiği habere ferd-i mutlak, senedin herhangi bir yerinde, bir râvînin teferrüdü ise ferd-i nisbî olarak isimlendirilir."⁴⁷

Bu çalışmada ferd hadis; yaygın ikili taksimiyle ele alınacaktır.

3.1. Ferd-i mutlak

İbnu's-Salâh, ferd-i mutlakı; tek bir râvînin rivayet ettiği hadis olarak tarif etmiştir.⁴⁸ Sehâvî ise, ferd-i mutlakı; bir râvînin sika olsun veya olmasın diğer râvîlerden farklı olarak rivayet ettiği hadiste teferrüd etmesi olarak görür.⁴⁹ Abdülcevâd ilgili tanımlara yer verdikten sonra en uygun tanımın şu olduğuna karar vermiştir: "Râvînin, kendisinden başkasının rivayet etmediği yani bütün râvîlerden teferrüd ettiği hadistir."⁵⁰

İbn Hacer ferd-i mutlakı iki kısma ayırmaktadır:

- Râvîlerden birinin teferrüd ederek hadisi rivayet etmesi
- Bir belde halkının teferrüd ederek hadisi rivayet etmeleri

İbn Hacer birinci kısmı da kendi içerisinde münferid râvînin sika olması ve münferid râvînin sika olmaması şeklinde ikiye ayırarak konuyu ele almıştır.⁵¹

3.2. Ferd-i Nisbî

Muhaddislerden birçoğu, ferd-i nisbîyi ta'rif etmemiştir. Onlar daha çok örneklerden yola çıkarak konuyu açıklamayı tercih etmişlerdir. Müteahhirün döneminde ferd-i nisbînin tarifinin yapıldığını görmekteyiz. Buna göre ferd-i nisbî; teferrüdün, senedin sahâbi ve tâbiûn tabakasından sonraki tabakalarda tahakkuk etmesidir.⁵² Yani senedin ortasında teferrüdün hâsıl olmasıdır. Öyle ki, sahâbeden birçok kişi o haberi rivayet eder, sonra onların birisinden yalnız bir şahıs rivayet etmekle infirâd eder. Bir başka tanıma göre ferd-i nisbî; teferrüdün özel bir cihete nispetle vuku bulmasıdır.⁵³

İbn Hacer bu tür haberlere ferd-i nisbî isminin verilmesini şöyle açıklar: "Nisbî denilmesi, haber meşhur olsa bile teferrüdün muayyen bir şahsa nispetle meydana gelmiş olmasındandır. Ferdîyetin ferdi nisbî üzerine itlâkı nadirdir."⁵⁴

Muhaddisler ferd-i nisbîyi birkaç kısma ayırmışlardır. Konu bütünlüğünü sağlamak için onların taksimi örneklerle ele alınacaktır.

3.2.1. Bir Şahsın Başka Bir Şahıstan Yapmış Olduğu Rivayette Teferrüd Etmesi

Hadis diğer tariklerde başka râvîlerden rivayet edilse bile, muayyen bir râvînin yine muayyen bir râvîden teferrüd etmesidir. Bir metnin akabinde "bu haberin rivayetinde falân râvî tek kalmıştır" değerlendirmesi bu hususa işaret kabul edilebilir. Burada teferrüdden kasıt; râvînin muayyen şeyhe

⁴⁶ Hâkim en-Nisâbûrî, *Ma'rifetü 'Ulûmi'l-Hadis*, 96.

⁴⁷ İbn Hacer, *en-Nüket*, thk. Rebî' b. Hâdî el-medhalî, (Riyad: Dâru'r-Râye, 1417), 2: 703

⁴⁸ İbnu's-Salah, *Mukaddime*, 88.

⁴⁹ Sehâvî, *Fethu'l-Muğis*, 1: 268.

⁵⁰ Abdülcevâd Hemmâm, *et-Teferrüd*, 229.

⁵¹ İbn Hacer, *en-Nüket*, 2: 703.

⁵² Ahmed Naim, *Sahîh-i Buhârî Muhtasar-ı Tecrid-i Sarîh Tercemesi*, (Ankara: D.İ.B.Y., 1976), 1: 109.

⁵³ Talat Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, (Ankara Üni., İlahiyat Fak., Yayınları, 1980), 108.

⁵⁴ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, thk. Nuredin Itr, (Karachi/Pakistan: Mektebetü'l-Büşra, 1432/2011), 52.

nisbetle tek kalmasıdır. Yoksa hadisin mutlak manada sadece bu râvînin tarikiyle bilindiği şekilde anlaşılmalıdır. Bu duruma örnek şu hadis verilebilir:

Ebû Kureyb> Hafs b. Gıyâs> el-A'meş> Ebû İshâk> Ebü'l-Ahvas> Abdullah b. Mes'ûd isnâd zinciri ile gelen hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *"İslâm garip olarak başlamıştır, başladığı gibi tekrar garipliğe dönecektir; gariplere ne mutlu!"*⁵⁵

Tirmizî mezkûr hadis hakkında şu değerlendirmeyi yapmıştır: " Bu Konuda, sahabeden Sa'd, İbn Ömer, Câbir, Enes ve Abdullah b. Amr'dan da gelen haberler vardır. Yukarıda yer verdiğimiz isnâdla (tûbâ lî'l-gurebâ) tariki ile gelen hadis, hasen-sahih-garibdir. Fakat bu hadis, daha çok Hafs b. Gıyâs'ın A'meş'ten yaptığı rivayetle bilinmektedir. Hafs, A'meş'ten teferrüd etmiştir."⁵⁶

3. 2. 2. Bir Belde Halkının Bir Kişiden Yapmış Olduğu Rivayette Teferrüd Etmesi

Bir şehir halkının teferrüd ederek bir şahıstan yapmış oldukları rivayetlerdir. Bu tür rivayetler sadece bir belde halkından bilinmektedir. el-Münba'is'in azatlı kölesi Yezîd'in Zeyd b. Halid'den rivayet ettiği şu hadis bu duruma örnektir: *"Bir adam Rasûllah'a gelerek lukatanın (buluntu eşya) hükmünü sordu. Hz. Peygamber 'Onun kabını ve başını iyi tanı. Sonra bir yıl boyunca ilan et. Sahibi gelirse verirsin. Aksi takdirde, onun hakkında istediğin gibi davran'"* buyurdu. Adam: Kaybolan koyunun hükmü nedir diye sordu. Hz. Peygamber: *"Onu al. O, ya senin yahut din kardeşinin veya kurdundur"* buyurdu. Adam; kaybolan devenin hükmü nedir diye sordu. Hz. Peygamber: *"Ondan sana ne? Onun su tulumu ve çarığı beraberinde. Dolayısıyla sahibi rastlayıncaya kadar suya gider-gelir ve ağaçlardan yer"* şeklinde cevap verdi.⁵⁷

Medine ehli, bu rivayeti müşterek râvî Yezîd'den rivayet etmekte teferrüd etmiştir.⁵⁸

3. 2. 3. Bir Şahsın Bir Belde Halkından Teferrüd Ederak Rivayette Bulunması

Bir önceki nev'in mukabili olup bir şehir halkından gelen bir rivayette o şehir halkından sadece bir râvînin teferrüd etmesidir. Nitekim bu rivayet ilgili şehir halkıyla değil de sadece o râvî ile bilinir. Ferd-i nisbînin bu kısmına örnek vermek zordur. İbn Hacer bu hususu şöyle açıklar: *"Bu, önceki nev'in zıddı olması hasebiyle az vuku bulan bir durumdur. Bir topluluğun bir şahıstan teferrüd etmesi şeklinde gerçekleşir."*⁵⁹

3. 2. 4. Bir Şehir Halkının Başka Bir Şehir Halkından Teferrüdü

Bir şehir halkı tarafından rivayet edilen bir metnin başka bir şehir halkınca onlardan rivayet edilip teferrüd etmesidir. Bir başka ifade ile mesela Kufelilerin sadece Basra halkından rivayette bulunmasıdır. Örnek olarak Ebû Dâvud'un Sünen'inde yer alan şu hadisi verebiliriz: *"Teyemmüm etmesi, yarasına bir bez bağladıktan sonra üstünü meshetmesi, vücudunun geri kalan kısmını da yıkaması onun için yeterliydi."*⁶⁰ Zerkeşi, (ö. 794/1344) bu hadis hakkında Ebû Bekr İbn Ebî Dâvud'dan şu değerlendirmeyi aktarmaktadır: *"Kufe ehli bu hadis ile teferrüd etmiştir. Onlardan da Cezire halkı almıştır."*⁶¹ Suyûtî'nin de belirttiği gibi burada aslolan tüm belde halkının hadisi aktarması değil, bilakis teferrüd için o belde halkından sadece bir râvînin aktarması yeterlidir.⁶²

3. 2. 5. Sika Râvîlerin Teferrüdü

Sika râvîlerin teferrüdü hadis hakkında verilecek hükme tesir etmesi açısından önem arz etmektedir. Zira burada sika râvînin rivayet ettiği aynı haberi zayıf râvîler de rivayet etmişlerdir. Burada ise sika râvînin diğer sika râvîlere muhalefet etmesi teferrüde yol açmıştır. Teferrüd sika râvînin teferrüdüdür. Damra b. Saîd'in Ubeydullah b. Abdullah'tan şu rivayeti buna örnek verilebilir: *"Ömer b. el-Hattâb, Ebû Vâkid el-Leysî'ye: 'Rasûllulah bayram namazında hangi sureleri okurdu?' diye sorunca o şöyle cevap verdi: 'Kâf ve Kamer surelerini okurdu.'"*⁶³

Sika kabul edilen Damra b. Saîd, bu rivayeti Ebû Vâkid el-Leysî'ye varan senedle rivayet ettiği için ferd-i nisbî adını almıştır. Çünkü sika râvîlerden sadece Damra b. Saîd bu hadisi rivayet etmiştir. Mutlak teferrüd olarak addedilmemesi zayıf bir râvî olan İbn Lehîa'nın Hz. Aişe'ye (r.anhâ) dayandırılan bir senedle rivayette bulunmasıdır.⁶⁴

4. Ferd Hadisin Hükmü

Muhaddisler, ferd hadisler hakkında birbirinden farklı hükümler vermişlerdir. Zira hüküm verilirken esas alınan husus, râvîlerin durumudur. Bu durum, ferd hadisler için de geçerlidir. Bilindiği gibi bir haberin sıhhatini veya zayıflığını belirleyen kıstaslar; senedin muttasıl, râvîlerinin adalet ve zabt

⁵⁵ Tirmizî, "İmân", 13.

⁵⁶ Tirmizî, "İmân", 13.

⁵⁷ Müslim, "Lukata", 1.

⁵⁸ Abdülcevâd Hemmâm, *et-Teferrüd*, 237.

⁵⁹ İbn Hacer, *en-Nüket*, 2: 707.

⁶⁰ Ebû Dâvud, "Tahâret", 122.

⁶¹ Zerkeşi, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Bahâdir, *en-Nüket alâ Mukaddimeti İbni's-Salâh*, thk. Zeynülâbidin b. Muhammed, (Riyad: Edvâu's-Selef, 1419/1998), 2: 201.

⁶² Suyûtî, *Tedribü'r-Râvî*, 1: 210.

⁶³ Müslim, "Salâtu'l-İydeyn", 3.

⁶⁴ el-İrâkî, Ebû'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdürrahmân, *Şerhu't-Tabsira ve't-Tezkira*, thk. Mahir Yasin El-Fahl, (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1423/2002), 1: 270.

sahibi, hem isnad hem de metin açısından şâz ve illetten arınmış olmasıdır. Hadislerin sıhhati ve zayıflığına dair hükme etki eden ilkeler arasında teferrüd veya zıddı olan taaddüd yoktur.

Bununla birlikte râvînin bir haberin rivayetinde infirâd etmesi, hata yapma ihtimalini artırmakta ve sikaliğine zarar vermektedir.⁶⁵ Tüm ferd rivayetlerin aynı mesabede olmadığı gerçeğinden hareketle ferd hadisin hükmünü tafsilatlı işlemek istiyoruz.

4. 1. Sika Râvînin Muhalefet Etmeksizin Teferrüdü ve Hükmü

Muhaddisler, sika râvîlere muhalefet olmadan tahakkuk eden ferd rivayet hakkında ihtilaf etmişlerdir. Hâkim en-Nîsâbü'rî sika râvînin teferrüdünü şâz hadis olarak değerlendirmiştir. O şöyle der: “Şâz hadis, sika râvînin teferrüdüdür. Bu teferrüdde rivayetin mütâbii de yoktur.”⁶⁶ O, bu tür rivayetlerin hükmü hakkında net bir görüş ortaya koymamıştır. Ancak kullandığı bir cümlede bu nitelikteki rivayetleri makbul gördüğünü göstermektedir.⁶⁷ Halîlî (ö. 446/1055) ise, sika râvînin teferrüd ettiği rivayetin tevakkufu gerektirdiğini ve hüccet olmayacağını söylemiştir.⁶⁸ İbnü’s-Salâh, ve bir Şîî âlim olan Dâmâd (ö. 1041/1631) ve diğer ulemâ farklı görüş beyan etmişlerdir. Onlara göre, bazı şartlar (râvînin âdil, mutkin ve zabt sahibi olması) gerçekleştiğinde muhalefet olmazsa da sika râvînin rivayeti makbuldür.⁶⁹

4. 2. Sika Râvînin Muhalefet Etmekle Birlikte Teferrüdü ve Hükmü

Münferid râvînin kendisinden daha sika olan râvî veya râvîlere muhalefet ederek rivayette bulunması râvînin vehim ve hatasına delâlet eder. Bu da, hadisin reddine yol açan illetlerden biri olarak kabul edilmektedir.⁷⁰ Bu evsafa olan bir haberin reddedilmesi için, muhalefetin müessir olması ve hadislerin mahrecinin bir olması gerekir.⁷¹

4. 3. Sika Olmayan Râvîlerin Rivayetlerinde Teferrüd Etmeleri ve Hükmü

Teferrüd eden râvînin zabt sıfatında sika râvîlerin ulaştığı mertebeye olmadığı halde ancak rivayet ettiği hadisin meşhur olması durumunda haber, muhaddislerin nezdinde kabulü için bir tercih sebebi olabilir. Abdullah b. Vehb’in teferrüd ettiği rivayetler bu hususa örnek verilebilir.⁷² Her ne kadar hakkında müspet ifadeler kullanılmışsa da Abdullah b. Vehb tevsik edilmemiştir. Buna rağmen hadisler arasında bir çelişki görüldüğünde Abdullah b. Vehb’in meşhur olan rivayeti tercih edilir.

4. 4. Râvînin Fazla Teferrüd Etmesinin Zabtna Zarar Vermesi ve Hükmü

Bir râvî rivayet ettiği hadislerin çoğunda teferrüd etmişse, bu durum sadece infirâd ettiği haberler hakkında menfi bir hüküm vermeyi gerektirmekle kalmaz, aynı zamanda zabtı hususunda ciddi kuşku doğmasına da yol açabilir. Öyle ki, bu husus râvînin sikaliğine de zarar verebilir.⁷³

4. 7. Teferrüd Eden Râvînin Bid’atçı Olması ve Hükmü

Bid’at ehlinden olup teferrüd eden râvî, şayet rivayet ettiği hadis bid’atını teyit eden bir ifade veya karine içermiyorsa, münferid râvînin sika olması halinde rivayeti kabul edilir. Fakat sika olsa bile rivayet onun savunduğu bid’atı destekliyorsa o zaman reddine karar verilir.

Böylece ferd hadis hakkında verilecek hükmün yüzeysel olmayacağı ortaya çıkmıştır. Nitekim hadis münekkitlerinin uygulamalarına ve teferrüdü çözüme kavuşturma çabalarına bakıldığında, teferrüdün birbirinden farklı hallerinin olduğu ve bu nedenle teferrüdün her bir nevi için verilecek hükmün diğerinden farklı olması gerektiği görülmektedir.⁷⁴

5. Teferrüd İle İlgili Eserler

Ferd hadislerin yer aldığı kitapların sayısı bir hayli çoktur. Zira muhaddislerin kahir ekseriyetinin nadir bulunan isnadlarla ve sadece kendi yanlarında bulunan hadislerle dair kitap yazdıklarını söylemek mümkündür. Bunlardan bazıları şunlardır:

5. 1. *et-Teferrüd fi’s-Sünen*

Bu eser, Ebû Dâvûd Süleyman b. el-Eş’as b. İshâk es-Sicistânî’ye (ö. 275/889) aittir. Konusu ferd-i nisbîdir. Zira bir şehir halkının teferrüd ettikleri hadisleri içerir. el-Mizzî (ö. 742/1341) onu şöyle tanıtır:

⁶⁵ Yusuf Ziya Keskin, “Hadis Usûlünde Ferd ve Garîb”, *Harran Üni., İlahiyat Fakültesi dergisi*, (2000/6), 36.

⁶⁶ Hâkim en-Nîsâbü'rî, *Ma’rifetü ‘ulûmi’l-hadis*, 119.

⁶⁷ *هَذَا حَدِيثٌ رَوَاهُ أَيْمَةُ نَحَاتٍ، وَهُوَ شَأْنُ الْإِسْنَادِ وَالْمَشْنُ لَا نَعْرِفُ لَهُ عِلَّةً تُعَلِّقُ بِهَا* (Bu hadisin râvîleri sika imamalardır. İsnadı ve metni şazdır. Ma’lûl olmasını gerektirecek bir illetini bilmemekteyiz. Bkz; Hâkim en-Nîsâbü'rî, *Ma’rifetü ‘ulûmi’l-hadis*, 119.

⁶⁸ Ebû Ya’lâ Halîlî b. Abdillâh b. Ahmed el-Halîlî el-Kazvîni, *el-İrşâd fi ma’rifetü ulemâi’l-hadis*, thk. Muhammed Saîd Ömer İdrîs, (Riyad: Mektebetü’r-Rüşd, 1409), 176.

⁶⁹ İbnü’s-Salâh, *Mukaddime*, 79; Dâmâd Mîr Muhammed Bâkır el-Hüseynî el-Esterâbâdî, *er-Ravâşihu’s-semâviyye*, thk. Gulâm Hüseyin-Nimetullah el-Celîlî, (Kum (İran), Dârü’l-Hadis, 1422), 240.

⁷⁰ Fâdil Derbendî, *el-Fennü’s-sânî mine’l-kavâmîs*, thk. Muhammed Kâzım Rahmân Setâyiş, (Kum: Matbaa Dâri’l-Hadis, 1425), 2: 119.

⁷¹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi ilmi’r-rivâye*, thk. Ahmed Ömer Hâşim, (Beyrut: Dârü’l-Kitâbi’l-Arabî, 1405), 223.

⁷² Murtaza ez-Zeyn Ahmed, *Menâhicü’l-muhaddisîn fi takviyeti’l-ehâdisi’l-hasene ve’l-d-âife*, (Riyad: Mektebetü’r-Rüşd, 1415/1994), 314.

⁷³ İbnü’l-Mîbred, Ebû’l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf b. Hasen b. Ahmed el-Makdisî, Seyrü’l-Hassi ilâ ‘İlmi’t-Talâki’s-Salâs, thk, Muhammed b. Nâsır el-Acmî, (Beyrut: Darü’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, 1418/1997), 28.

⁷⁴ Melîbârî, *Hadis Usûlüne Yeni Yaklaşımlar*, (trc. Muhittin Düzenli ve Ayhan Ak) (İstanbul: İnsan Yayınları, 2013), 246.

“Ebû Dâvud’un teferrüd ile ilgili bu eseri; bir belde halkının teferrüd ettikleri hadisleri ihtiva etmektedir.”⁷⁵

5. 2. *el-Mefârid ‘an Rasûlillah (Sallellahu ‘Aleyhi ve Sellem)*

Ebû Ya’lâ Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ et-Temîmî’ye (ö. 307/919) ait olup 114 tane ferd hadis içermektedir.⁷⁶

5. 3. *Garâibü’l-Hadis*

Bu eser, hadis ilminde münekkit kabul edilen ed-Dârekutnî’ye (ö. 385/995) aittir. Tertibinin iyi olmaması en büyük kusuru olarak görülür. Filistinli muhaddis ve sûfî İbnü’l-Kayserânî (ö. 507/1113) kullanışlı hale getirmek için bu eserin sahabe müsnedlerine göre tertibini yapmıştır. Önce hadisin metnini vermiş, ardından da bu haberle hangi râvînin teferrüd ettiğini ortaya koymuştur. Dârekutnî, genelde *تفرد به* ifadesini kullanarak değerlendirmelerde bulunmuştur. Bu eser matbudur.⁷⁷

5. 4. *el-Ehâdisü’l-Efrâd*

Bu kitap, İbn Şâhin künyesi ile bilinen Ebû Hafs Ömer b. Ahmed b. Osman el-Bağdâdî’ye (ö. 385/996) aittir. Doksan beş hadis içeren kısmı günümüze ulaşmıştır.⁷⁸

5. 5. *el-Efrâdü’l-Garâib*

Eser, İbn Ruzeyk diye bilinen Ebü’l-Hasan Ahmed b. Abdullah b. Humeyd b. Ruzeyk ed-Dellâl el-Bağdâdî’ye (ö. 291/1001) aittir.

5. 6. *el-Efrâdü’l-Garâib el-Muharrece min Usûli’s-Şeyh Ebi’l-Hasan Ahmed b. Abdilllah b. Ruzeyk el-Bağdâdî*

Hâfız Halef b. Muhammed b. Ali b. Hamdûn el-Vâsitî’ye (ö. 401/1010) ait olan bu kitap el-Efrâdü’l-Garâib’te yer alan hadislerin tahricine dairdir.

Teferrüd hadislerini içeren Sünen, Müsned ve Mu’cem türüne ait birkaç eser ismini ise şöylece zikredebiliriz:

5. 7. *Müsnedü’l-Bezzâr*

Bu kitap, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-Bezzâr el-Basrî (ö. 292/905)’ye aittir.⁷⁹

5. 8. *el-Mu’cemü’l-Evsât*

Mu’cem eseleri ile tanınan Ebü’l-Kâsım Müsnidü’d-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî’ye (ö. 360/971) aittir.⁸⁰

5. 9. *ed-Du’afâu’l-Kebîr*

Ebû Ca’fer Muhammed b. Amr b. Mûsâ el-Ukaylî’ye (ö. 322/934) ait olan bu eser teferrüd eden ravilerin rivayetlerini içermektedir.⁸¹

Ayrıca son dönemde teferrüdü usûl açısından ele alan ve bu çalışmamızda kendisinden istifade ettiğimiz Abdülcevvdâ Hammâm tarafından hazırlanıp 1427/2006 yılında Dımeşk Üniversitesi’nde Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilen *et-Teferrüd fî Rivâyeti’l-Hadîs* adlı çalışmasını da kaydetmek gerekir.⁸² Ayrıca Muhittin Düzenli’nin *Hadis Metodolojisinde Teferrüd Kavramı ve Diğer İstilahlarla İlişkisi* adlı çalışmasına ulaşamadığımızdan dolayı içeriği ile bir değerlendirmede bulunamadık.

Sonuç

Sünnet, Kur’an’dan sonra dinin temel kaynakları arasında ikinci sırada yer almaktadır. Sünnetin yazılı belgeleri anlamındaki hadislerin tespiti ve haklarında verilen hükmün sağlam kriterlere dayanması gerekir. Nitekim hadisler, bir yönden değil birkaç açıdan değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. Hadislerin tasnifinde ortaya konan ve üzerinde ciddiyetle durulan konulardan biri de isnadlarında yer alan râvîlerin sayısıdır. Bu husus hadisler için verilen hükümde belirleyici olabilmektedir. Mütevatir hadislerin araştırma dışı bırakılması her nesilde onları nakleden râvî sayısının fazla oluşundan ve dolayısıyla kat’î ilim ifade etmesinden neş’et etmiştir.

Hadislerde râvînin teferrüdü ve niçin teferrüd ettiği önem arz etmektedir. Teferrüdün tek bir şeklinin olmadığı ortadadır. Buradan hareketle teferrüd için tek bir hükmün verilemeyeceği de ortaya çıkmaktadır.

⁷⁵ Mizzî, Ebü’l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdurrahmân b. Yûsuf, *Tehzibü’l-kemâl fî esmâi’r-ricâl*, thk. Beşâr Avvâd Ma’ruf, (Beirut: Muessetu’r-Risâle, 1400/1980), 1: 150; Kâtib Çelebî Mustafa b. Abdullah, *Keşfü’z-zunûn ‘an esâmi’l-kütüb ve’l-fünûn*, (Bağdat: Mektebetü’l-Müsennâ, 1360/1941), 2: 1405.

⁷⁶ Bu eser, Abdullah b. Yusuf’un tahkiki ile 1405 yılında Kuveyt’te Mektebetu Dari’l-Aksâ tarafından yayınlanmıştır.

⁷⁷ Bu kitap, 1428/2007 yılında Dârü’l-Tedbiriyye tarafından yayınlanmıştır.

⁷⁸ Bu eser, Kuveyt’te Daru İbn-i Esir tarafından Bedru’l-Bedr’in tahkiki 1415/1994 yılında yayınlanmıştır.

⁷⁹ Mahfuzu’r-Rahman, Âdil b. Sa’d, Sabrî Abdulhalik tarafından tahkiki yapılmış olan bu eser, Nektebetü’l-Ulûm ve’l-Hikem yayınevi tarafından 1998 yılında yayınlanmıştır.

⁸⁰ Bu kitap, on cilt olarak Tarık b. İvâdullah b. Muhammed tarafından Kahire’de Daru’l-Haremeyn’ce yayınlanmıştır.

⁸¹ Bu eser, dört cilt olarak Abdulmu’fi Kal’acî’nin tahkiki ile Mektebetü’l-İlmiyye tarafından 1404/1984 yılında balmıştır.

⁸² Bu eser, Abdulmu’fi Emin Kal’acî’nin tahkiki ile Mektebetü’l-İlmiyye tarafından 1404/1984 yılında yayınlanmıştır.

Dinî haberleri sonraki kuşaklara aktarmaları nedeniyle sahabenin adaleti kabul edilmiş, bu itibarla onların teferrüdü sorun görülmemiştir. Sahabe dışında kalanların münferiden rivayette bulunmaları râvînin adalet ve zabtı esas alınarak değerlendirilmiştir. Teferrüd eden râvî sika ve muhalefeti de sika râvîlere karşı tahakkuk etmişse bu durumda ferd hadisi reddedilir. Zira sika râvî, ne kadar güvenilir kabul edilirse edilsin, vehim ve mana ile rivayet ihtilafın doğmasına yol açabilir. Bu da hadisi kuşkulu hale getirir.

Zayıf râvînin teferrüd etmesi halinde, hem râvînin zayıf oluşu hem de infirâdın gerçekleşmesi nedeniyle rivayet reddedilir. Ancak teferrüd eden sika bir râvî ise veya zayıf olduğu halde şahid ve mütabîi varsa bu tür rivayetlerini kabul etmekte bir beis görülmemiştir.

Kaynakça

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. Thk. Şuayb el-Arnâvut- Âdil Mürsîd, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.

Aydınlı, Abdullah, *Hadis Isılahları Sözlüğü*, (İstanbul, Timaş, 1987).

Ali el-Kârî el-Herevî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed. *Şerhu Şerhi Nühbeti'l-Fiker fi Mustalah Ehli'l-Eser*. Thk. Muhammed Nizâr Temîm-Nizâr Temîm, Beyrut: Dârü'l-Erkâm, 1415/1994.

Azîmâbâdî, Ebü't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-Hak b. Emîr Alî ed-Diyânüvî. *'Avnu'l-ma'bûd Şerhu Süneni Ebî Dâvûd*. Thk. 'Isâmüddin es-Sabâbitî, Kahire: Dârü'l-Hadis, 1422/2001.

Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit. *el-Câmi' li-ahlâkı'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'*. Thk. Mahmud et-Tahhân, Riyâd: Mektebetü'l-Meârif, 1403/1983.

-----, *el-Kifâye fi ilmi'r-rivâye*, Thk. Ahmed Ömer Hâşim, Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1405.

Babanzâde Ahmed Naim, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1976.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî. *es-Sünenü'l-kübrâ*. Thk. Muhammed Abdulkadir Atâ, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *el-Câmi'u'l-müsnedü's-sahihu'l-muhtasar min umûri Resûlillâh sallallâhü 'aleyhi ve sellem ve sünenihî ve eyyâmih*. Thk. Muhammed Zühayr b. Nâsır en-Nâsır, Beyrut: Dâru Tûkî'n-Necât, 1422/2001.

Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl. *Sünenü'd-Dârimî*. thk, Hüseyin Selim Esed, Suudi Arabistan: Dârü'l-Muğnî, 1412/2000.

Dâmâd, Mîr Muhammed Bâkır el-Hüseynî el-Esterâbâdî. *er-Ravâşihu's-semâviyye*. Thk. Gulâm Hüseyin-Nimetullah el-Celîlî, Kum (İran), Dârü'l-Hadis, 1422.

Dârekutnî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed. *es-Sünen*. Thk. Şuayb Arnâût, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1424/2004.

Derbendî, Fâdıl. *el-Fennü's-sânî mine'l-kavâmîs*. Thk. Muhammed Kâzım Rahmân Setâyiş, Kum: Matbaa Dâri'l-Hadis, 1425.

Düzenli, Muhittin. Hadis Metodlojisinde Teferrüd Kavramına Yönelik Kullanılan Tâbirler. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2016.

Ebû Dâvûd, Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. Thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.

Ferâhîdî, Ebû Abdirrahman el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm. *Kitâbu'l-ayn*. Thk. Mehdî el-Mahzûmî, İbrahim es-Samerrâî, Dârü'l-Mektebeti'l-Hilâl, Beyrut: 1408/1988.

Hâkim en-Nîsâbûrî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed Hâkim. *Ma'rifetü 'Ulûmi'l-hadîs*. Thk. Seyyid Muazzam Hüseyin, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1397/1996.

-----, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*. Abdülkadir Atâ, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411/1196.

Halîlî, Ebû Ya'lâ Halîl b. Abdillâh b. Ahmed el-Kazvîni. *el-İrşâd fi ma'rife ulemâi'l-hadîs*. Thk. Muhammed Saîd Ömer İdrîs, Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1409.

Hemmâm, Abdülcevâd. *et-Teferrüd fi Rivâyeti'l-Hadîs ve Menhecü'l-Muhaddisîn fi kabûlihî ve reddih*. Beyrut: Dârü'n-Nevâdir, 1429/ 2008.

İrâkî, Ebü'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdirrahmân. *Şerhu't-Tabsira ve't-Tezkira*. Thk. Mahir Yasin el-Fahl, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1423/2002.

Itr, Nureddin. *Menhecu nakd fi ulûmi'l-hadîs*. Dimeşk: Dâru'l-Fıkr, 1430/2009.

İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullâh b. Adî b. Abdillâh el-Cürcânî. *el-Kâmil fi du'afâi'r-ricâl*. Thk. 'Âdil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Mu'avviz, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997.

İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şîhâbüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî. *et-Telhisü'l-*

habîr fî tahrîci ehâdîsi'r-Râfi'iyi'l-Kebîr. Thk. Ebû 'Âsım Hasan b. Abbâs b. Kutub, Mısır: Müessesetü Kurtubâ, 1416/1995.

-----, *en-Nüket*. Thk. Rebî' b. Hâdî el-Medhalî, Riyad: Dâru'r-Râye, 1417.

-----, *Lisânu'l-Mîzân*. Thk. Dâiretu'l-Me'arif en-Nizâmiyye el-Hind, Beyrut: el-Müessesetü'l-A'lemî, 1390/1971.

-----, *Nüzhetü'n-nazar*. Thk. Nureddin Itr, Karachi/Pakistan: Mektebetü'l-Büşrâ, 1432/2011.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem b. Ali b. Ahmed el-Ensârî. *Lisânu'l-'Arab*. Dâru Sâdır, Beyrut: 1414/1994.

İbn Receb el-Hanbelî, Ebü'l-Ferec Zeynüddin Abdurrahman b. Ahmed b. Abdurrahman el-Bağdadî. *Şerhu 'İleli't-Tirmizî*. Thk. Hemmâm Abdürrahîm Saîd, Ürdün: Mektebetü'l-Menâr, 1407/1987.

Kâtib Çelebî, Mustafa b. Abdullah. *Keşfü'z-zunûn 'an esâmî'l-kütüb ve'l-fünûn*. Bağdad: Mektebetü'l-Müsennâ, 1360/1941.

Kazan, Tahsin. *İbn Hacer'in Hadis Usûlüne Getirdiği Yenilikler*. İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2018.

Keskin, Yusuf Ziya. Hadis Usûlünde Ferd ve Garîb. *Harran Üni., İlahiyat Fakültesi dergisi*, Yıl 2000, Sayı 6.

Koçyiğit, Talat. *Hadis İstihlaları*. Ankara Üni., İlahiyat Fak., Yayınları, 1980.

Makdisî, İbnü'l-Mibred Ebü'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf b. Hasen b. Ahmed. *Seyrû'l-Hassi ilâ 'İlmi't-Talâki's-Salâs*. thk, Muhammed b. Nâsır el-'Acmî, (Beyrut: Darü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1418/1997.

Melîbârî, Hamza Abdullah. *Hadis Usûlüne Yeni Yaklaşımlar*, (Trc. Muhittin Düzenli ve Ayhan Ak) İstanbul: İnsan Yayınları, 2013.

-----, *el-Müvâzenetü beyne'l-mütekaddimîn ve'l-müteahirîn fî tashîhi'l-ehâdîs ve ta'lîlih*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1422/2001.

Meyyânişî, Ebû Hafz Takıyyüddîn Ömer b. Abdülmecîd el-Kureyşî. *Mâ lâ Yese'u'l-muhaddise cehluh*. Thk. Ali Hasan Ali Abdülhamid, Ürdün: Dâru'l-Vekâle, ts.

Mizzî, Ebü'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdirrahmân b. Yûsuf. *Tehzibü'l-kemâl fî esmâi'r-ricâl*. thk, Beşşâr Avvâd Ma'ruf, Beyrut: Muessetu'r-Risâle, 1400/1980.

Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *Sahîhu Müslim*. Thk. Nazar b. Muhammed el-Fâryâbî, Beyrut: Dâru Tayyibe, 1427/2006.

-----, *et-Temyîz*. (Muhmmmed Mustafa el-A'zamî, *Menhecü'n-nakd 'inde'l-muhaddisîn* ile birlikte), Suudi Arabistan: Mektebetü'l-Kevser, 1410/1990.

Polat, Salahattin. "Ferd", *DİA*, İstanbul: 1995.

San'ânî, Ebû İbrâhîm İzzüddîn Muhammed b. el-Mütevekkil Alellâh İsmâîl. *Tevdîhu'l-efkâr li-me'ânî tenkîhi'l-enzâr*. Salâh b. Muhammed b. 'Uveyde, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417/1997.

Sehâvî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed. *Fethu'l-muğîs bi-Şerhi Elfiyyeti'l-Hadîs li'l-İrâkî*. Thk. Abdülkerim b. Abdullah el-Hudayr-Muhammed b. Abdullah el-Fehdî, Riyad: Dâru'l-Minhâc, 1426/2005.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî. *Tedrîbü'r-râvî fî Şerhi Takrîbi'n-Nevevî*. Thk. Nazâr Muhammed el-Fâryâbî, Riyad: Dâru Tayyibe, 1414/1994.

Şehrezûrî, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdirrahmân b. Mûsâ. *Mukaddimetü İbni's-Salah*. Thk. Nureddin Itr, Dimeşk: Dâru'l-Fıkr, 1406/1986.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd), *es-Sünen*. Thk. Beşşâr Avvâd Ma'ruf, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1996.

Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Bahâdır. *en-Nüket alâ Mukaddimeti İbni's-Salâh*. Thk. Zeynulâbidin b. Muhammed, Riyad: Edvâu's-Selef, 1419/1998.

Zeyn Ahmed, Murtaza. *Menâhicü'l-muhaddisîn fî takviyeti'l-ehâdîsi'l-hasene ve'd-daîfe*. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1415/1994.